

BÁTHORY ISTVÁN ISKOLAALAPÍTÁSI TÖREKVÉSEI

A 16. század végi európai történelem kiemelkedő személyisége volt Báthory István lengyel király, akinek erdélyi uralma alatt megteremtődtek azok a belső alapok, amelyek hatására Erdély a magyar függetlenség továbbvivőjévé vált. Jelentőségét növeli, hogy maga a katolikus hit követője volt, de nem sértette meg Erdély kialakult vallási türelmét, nem kívánt változtatni rajta, jóllehet a jezsuiták betelepítésével utat nyitott Erdélyben is az ellenreformációnak. Erdély kormányzatának éléről emelkedett 1576-ban a lengyel királyi trónra, megválasztásában döntő szerepet játszott az a tény, hogy a korabeli Európában Erdélyben és Lengyelországban volt teljes vallásszabadság. A lengyel protestánsok éppen tőle várták kivívott jogaik védelmét a fokozódó ellenreformációval szemben.¹

BÁTHORY lengyel királyként is követte és betartotta a vallási türelmet biztosító törvényeket, bár a pápai udvar megnyerésének érdekében nagyobb teret biztosított Lengyelországban is a jezsuitáknak. Itt is a vallási türelem vezérelte minden intézkedését, környezetében megtalálhatóak voltak a lengyel és magyar protestáns humanisták, az egyházat kritizáló tudósok és a kor jelentős jezsuita frói, tanárai és diplomatái. Lengyelországban is a jezsuitákra bízta a közművelődés terjesztését, számos jezsuita kollegium működését biztosította.² Mélységesen elítélte az ellenreformáció által szított zavargásokat, diáklázadásokat, az imaházak és temetők feldúlását, nyomdák felgyújtását és halállal sújtotta a vallásszabadság ellen vétőket.³ Erélyes fellépésének köszönhető, hogy haláláig nem került sor Lengyelországban jelentős vallási zavargásra, bár nem tudta végbe vinni, hogy a vallási türelmet kimondó, általa megerősített törvényt a lengyel országgyűlés elfogadja. A protestáns szervezkedéseket is csak addig korlátozta, amíg azok a vallás látszatával nem kívánták magukat kivonni a törvények alól. Hasonlóan fellépett feleségének (Jagelló Annának) túlzott, jezsuitákat támogató törekvéseivel szemben is.

Uralkodása alatt ritkán hallgattak a fegyverek, de a súlyos harcok alatt is gondját viselte a kultúrának, az iskolák fejlesztésének. BÁTHORY maga is humanista volt, szoros szálak fűzték az Itáliai humanizmushoz, de az olasz ösztönzés mellett az erdélyi hagyományok is hatottak rá. Bár nem volt egyik olasz egyetemnek sem a hallgatója, élete végéig nagy rokonszenvet érzett az Itáliában — főleg Padovában — végzett humanisták iránt.⁴ Pártolta az írókat, nagy összegeket költött könyvekre, megbízást adott a vatikáni levéltárban őrzött magyar és lengyel oklevelek másolására. A szellemi élet pártolásában is a vallási türelem vezérelte. Maga kiváló latinsággal rendelkezett, sok esetben saját kezűleg fogalmazta és írta leveleit, sőt megírta életét és küzdelmeit, amelynek stílusáról, forrásértékéről és közvetlenségéről az utókor csak elismeréssel beszélhet.

¹ Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp. 1973.; Perényi József: Lengyelország története. Bp. 1962.

² Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Bp. 1964.; Henryk Samsonowicz: Historia Polski do roku 1795. Varsó, 1973.; H. Barycz: Alma Mater Jagellonica. Krakó, 1958.

³ Samsonowicz i. m. 451.; H. Bogucka: Dzieje Polski. Varsó, 1965. 231.

⁴ Veress Endre: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I—II. Kolozsvár, 1944.; Csorba Tibor: A humanista Báthory István. Bp. 1944.

Lengyelországi iskolaszervező tevékenysége

Nagyszabású terveiben szerepelt a korszerű iskolatípus kiépítése, a kor szellemét sugárzó és a gyakorlati életre felkészítő iskolák megszervezése. Az ekkor kiépülő *jezsuita iskolákban* látta nevelési eszményének megvalósulását.⁵ Ezzel magyarázható iskolaalapítási törekvései, a jezsuiták támogatása és az, hogy Kolozsvárott is velük szerveztette meg régen tervezett iskoláját. Ennek ellenére nem engedett hozzányúltni az erdélyi és a lengyelországi protestáns iskolákhoz, bár fejlesztésük érdekében sem tett semmit.⁶

Megválasztása után határozott tervei voltak a *krakkói egyetemmel* kapcsolatban is, amely a lengyel interregnum alatt a fellendülés időszakába került. A krakkói egyetem már túl volt a virágkorán: a reformáció hatása, a századeleji pezsgő szellemi élet már a múlté, hiszen a lengyel protestánsok is a német egyetemeket látogatják, míg Krakkóban a skolasztika uralkodott az egyetem falai között. Éppen az interregnum alatt tervek születtek az egyetem fejlesztésére, amit a trónkövetelők politikai agitációjukra használtak fel. Így VALOIS Henrik 1573-ban francia mintára kívánta átszervezni a krakkói egyetemet, francia és olasz tudósok meghívását ígérte, sőt ennek előkészítésére Jan ZAMOYSKI Párizsba is utazott. A megújodási vágy találkozott BÁTHORY törekvéseivel és ennek érdekében bővítette az egyetem javait, megerősítette kiváltságait. Világosan látta, hogy a problémák közül a legsúlyosabb a látogatottság kérdése. A lengyel protestánsok távortartották magukat „a katolikus bünbarlangtól”, korszerűtlennek ítélték meg az oktatás színvonalát, hiányát érezték a nagynevű tanároknak. Jakób GORSKI rektorral ezért reformterveket dolgoztatott ki az egyetem átszervezésére, külföldi tanárokat kívánt meghívni és az oktatás átalakítását a parisi Collegium Royal mintájára kívánta végrehajtani.⁷

Tervei, főleg a protestánsokkal kapcsolatos elképzelései ellenkezésre találtak az egyetemen belül. 1574-ben katolikus diákszavargások törtek ki Krakkóban, amit a város vajdájával leveretett és a zavargásokért felelős öt diákot lefejeztette. Ez ismétlődött meg 1577-ben is, amikor a véres összecsapások alatt felgyújtották az unitárius nyomdát és feldúlták az evangélikus temetőt. Ismét szigorú eljárásra és büntetésre sürgette a város és az egyetem vezetőit, valamint arra követelt biztosítékot, hogy vallási különbség nélkül látogathassák az egyetemet a protestánsok is. Az egyetemmel kapcsolatos problémák elkedvetlenítették BÁTHORY Istvánt, s ekkor került sor a *vilnai jezsuita főiskola* felállítására. A kétkaros vilnai jezsuita főiskola megalapítása (1579) azonban nem jelentette a krakkói egyetem megszűnését, sőt BÁTHORY a két intézményt egészséges versenyre ösztönözte. A vilnai főiskola alapításával kapcsolatos BÁTHORY erdélyi iskolaalapítási terve is.

A kolozsvári jezsuita iskola alapítása

A jezsuiták Erdélybe történő betelepítése, iskolaalapítási törekvéseik támogatása már erdélyi uralma előtt szerepelt BÁTHORY politikai terveiben.⁸ Még Bécsben kapcsolatba került velük, sőt alkalma nyílt közelebről is megismerni

⁵ *Csorba* i. m.; *Veress* Endre: *Fontes rerum Transylvanicarum*. Az erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korában. Bp. 1911.; *Veress* Endre: *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig*. Kolozsvár, 1905. 84.

⁶ *Szilágyi* Sándor: *Erdélyország művelődéstörténete*. ... 436.

⁷ *Kovács* Endre idézett művei.

⁸ *Veress* Endre: *Báthory István. Terror Hostium*. Halálának 350-ik esztendejére. Bp. 1937.

a nagyszombati iskolájukat. Ennek 1567-ben történt leégése után tervezte először Erdélybe való betelepítésüket,⁹ de János Zsigmond uralma, valamint az erdélyi protestáns rendek ellenállása miatt erre nem kerülhetett sor.

Már Erdély élén állt, amikor a bécsi jezsuitáktól szerzetesek beküldését kérte, biztosította őket teljes támogatásáról és védelméről. Ígérte iskolaalapítási szándékuk felkarolását is.¹⁰ Ebben az időben már nagy múltra visszatekintő protestáns iskolák működtek Erdélyben (Brassóban, Szebenben, Kolozsvárott, Gyulafehérváron és Marosvásárhelyen), ahonnan kiváló egyéniségek kerültek az erdélyi kormányzat vezető posztjaira.¹¹ Ezek jogainak csorbitása nélkül kívánta megszervezni Erdélyben a jezsuita iskolákat, elsősorban egy olyant, amely főiskola vagy egyetem szerepét is betöltötte volna. Túlzás lenne azt állítani, hogy csak vallási érzésének engedett, amikor a jezsuiták iskolaalapítási törekvését támogatta, hiszen későbbi levelezéséből is kitűnik, hogy a jezsuitákat visszafogta erőszakos térítési törekvéseikben.¹²

BÁTHORY kérését azonban a bécsi jezsuiták nem teljesítették,¹³ az udvar politikáját támogató rend nem akart szembehelyezkedni Habsburg Miksa Báthory-ellenes terveivel, nem akarta keresztelni BEKES Gáspár felkelésének céljait. Viszont a vilnai jezsuita főiskola alapításának idején BÁTHORY István — lengyel királyként — éppen a rend lengyelországi tevékenységének egyik támogatója volt, így tehát érthető, hogy a lengyel jezsuita rendtartomány szívesen működött közre BÁTHORY iskolaalapítási terveiben.¹⁴

Az 1579 júliusában keletkezett, BÁTHORY István által fogalmazott tervezet szerint az Erdélybe betelepülő jezsuiták elsőrendű feladata az iskola létrehozása, másodsorban a hitélet ápolása.¹⁵ A tervezett iskolában az összes tudományt kellett tanítani, bár a fogalmazványból még nem tűnik ki az, hogy Báthory jezsuita kollégiumot vagy főiskolát kívánt alapítani. A zavartalan működés érdekében a jezsuitáknak adományozta Kolozsmonostort, valamint Bács, Jegenye és Kajántó falvakat és ígéretet tett Kolozsvárra való betelepítésükre is.

A következő oklevél már arról szól, hogy Franciscus SUNTERI lengyel jezsuita tartományfőnök vezetésével tizenkét szerzetes indult Erdélybe, akiket a vilnai főiskoláról a pultuski kollégiumból és a krakkói misszióból válogattak össze.¹⁶ Közöttük találjuk Jakob WUJEKET (Vangrovičius), a vilnai kollégium addigi rektorát,¹⁷ az olasz CERVINOT, vilnai filozófiatanárt, valamint Ludovicus ODESCALCHIT, aki Lengyelországba való érkezése előtt Rómában retorikát tanított, majd a krakkói missziót irányította. Erdélyben kellett a lengyel—olasz jezsuitákhoz csatlakoznia SZÁNTÓ (Arator) István¹⁸ magyar szerzetesnek, valamint az erdélyi származású SCHRECK Farkas-

⁹ Veress: A kolozsvári Báthory-egyetem...

¹⁰ Veress: Fontes, I. 1. sz.

¹¹ Szilágyi: Erdélyország, 429.

¹² Samsonowicz i. m. 391.

¹³ Veress: Fontes, I. 2, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 18, 19, 20. sz.;

¹⁴ Samsonowicz: i. m. 429.

¹⁵ Veress: Fontes, I. 25. sz.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Jakób WUJEK (1540—1597) lengyel jezsuita, korábban a poznani, majd a vilnai kollégium rektora. Vö. Veress: Fontes I. kötetének jegyzetei; *Csorba* i. m., bár ebben téves halálának időpontja, valamint az, hogy Pázmány Péter nevelője lett volna.

¹⁸ SZÁNTÓ (Arator) István magyar jezsuita, 1566-ban került Bécsbe. Ekkor írta róla jellemzésül Hieronymus Nadal: „Potest profiteri grammaticam ac physicam utcumque. Loquitur Latine, Hungarice, Italice. Valet ingenio ac memoria mediocriter. Robustus est corpore. Diligens in suis studiis et officiis. (Epistolae P. Hieronymi Nadal Soc. Jesu. Madrid, 1903. IV.) Báthory Istvánnal már 1571. dec. 14-től levelezésben állt, többször kérte őt Bécsből. A kolozsvári jezsuita

nak. Ekkor már Gyulafehérváron tartózkodott a magyar LELESZI János¹⁹ jezsuita szerzetes, aki БАТНОВУ Zsigmond nevelője volt.

A jezsuita rend erdélyi betelepülésével foglalkozó szakirodalom elsősorban egyháztörténeti vonatkozásokkal foglalkozott,²⁰ kevesebbet írtak iskolájukról. Kétségtelen, hogy a vallásszabadságot feltékenyen őrző Erdélyben a jezsuiták megjelenése, azonnal megkezdett hittérítő munkájuk óriási ellenállással találkozott, mivel hatásosan igyekeztek beépülni a helyi kormányzatba, befolyásuk alá vonták a fejedelmi udvart és БАТНОВУ Zsigmond nevelésén keresztül a politikai tényező szerepét játszották. Ha azonban elfogultság nélkül szemléljük tevékenységüket, akkor megállapíthatjuk, hogy *iskolaszervező és -fenntartó munkájuk akkor igen jelentős volt.* Oktatásuk szervezettsége, tanítási módszereik hatékonysága hatást gyakorolt Erdély művelődésügyére, sőt kolozsvári iskolájuk történetének első korszakában jelentős protestáns elem tanult náluk.

1579 őszén még szembeszállt velük Kolozsvár, mivel БАТНОВУ István és fivére, Kristóf az erdélyi országgyűlés megkerülésével hajtotta végre a jezsuiták betelepítését. Kolozsvár protestáns várostanácsa nem látott kellő biztosítékot БАТНОВУ István és Kristóf hozzájuk intézett levelében arra vonatkozóan, hogy a jezsuiták csupán az ifjúság nevelésével foglalkoznak majd, és jelenlétük nem változtatja meg Erdély vallásügyét. A város ellenállását csak fokozta, hogy a jezsuiták hamarosan megkapták a Farkas utcai elhagyott templomot és kolostort, ezzel véglegessé vált a városba való betelepedésük. Ezzel kapcsolatban foglalta jegyzőkönyvbe a város tanácsa a következőket: . . . utasítsa a bírót, találja meg urunkat ő Nagyságát és könyörögjön, hogy ő Nagysága az jezsuiták épületét ne szállítaná közénkbe ide a városba, mert nagy egyenlenségül, háborúságtól féltő a dolog, sőt városunknak a szabadsága kezd veszendőbe miatta forogni. Ő nekik már jó helyük van Monostoron is, a hun afféle scholát építenek . . . ”²¹

A jegyzőkönyv keletkezésének idejére, 1580. elejére a jezsuiták végleg birtokukba vették Kolozsmonostort és néhány tanulóval megkezdték oktatói tevékenységüket. Az iskola rektora Jakob WУJEK lett, de nagy tapasztalatai ellenére számos nehézséggel küzdöttek.

Már említettük, hogy a szerzetesek többsége olasz és lengyel volt, magyarul nem tudtak, így birtokaik népével és iskolájuk tanulóival nem tudtak megfelelő formában érintkezni. SZÁNTÓ és SCHRECK csak 1580 áprilisában érkezett meg, míg a Gyulafehérváron működő LELESZI és TÖRÖS György segítségét nem tudták igénybe venni. Városi iskolájuk felépítése ezért komoly akadályokba ütközött, s csak KOVACSÓCZY Farkas személyes közbelépésére biztosított telket Kolozsvár a jezsuitáknak.²²

kollégium gondolata először levelezésükben jelentkezett. 1576. szept. 13-án kelt levelében Szántó körvonalazta egy esetleg Erdélyben felállítandó jezsuita iskola szervezetét és feladatait. (Veress: Fontes I. 14. sz.) Személyével foglalkozott *Fraknoi Vilmos* (Katolikus Szemle, 1887.) és *Szilágyi Sándor* (i. m.).

¹⁹ LELESZI János magyar jezsuita, aki már a rend betelepítése előtt, 1578-tól Erdélyben tartózkodott. Téves az a későbbi felfogás, hogy Lengyelországból jött be Erdélybe Sunierivel. Nagy hatást gyakorolt Báthory Zsigmondra, a bécsi törekvések feltétlen híve volt.

²⁰ Többek között Veress Endre is idézett munkájában („A kolozsvári Báthory-egyetem . . .”) elsősorban a hitélettel foglalkozott, kevés adatot közölt magáról az oktatásról.

²¹ Veress: Fontes, I.; Veress: Báthory . . . levelezése, II.

²² Veress: Fontes, I. 28, 30, 37, 44, 47, 51, 57, 61, 62, 73. sz.

De SZÁNTÓ és SCHRECK megérkezése után sem oldódott meg a nyelvi kérdés, mivel továbbra is magyarul és németül beszélő szerzetesek küldését kérték Rómából. A feszültséget SZÁNTÓ jelenléte csak súlyosbította, hiszen ez az ausztriai jezsuita tartományhoz és a bécsi udvarhoz hű magyar szerzetes féltékenyen nézte WUJEK és a lengyel jezsuiták működését. Több alkalommal kérte Rómától a lengyelek kicserélését a bécsi rendházban élő szerzetesekkel, valamint az erdélyi jezsuitáknak az ausztriai jezsuita rendtartományhoz való csatolását. Kifogásai között szerepelt, hogy Lengyelországból csak gyenge erőket küldtek Erdélybe, kegyetlenül bánnak birtokaik jobbágyaival és a tanítással foglalkozó szerzetesek képzettségében is sok kifogásolni valót talált.²³ SZÁNTÓ későbbi, BÁTORY István halála utáni erdélyi tevékenysége bizonyítja, hogy kezdettől fogva a bécsi udvar szándékainak megfelelően járt el, tudatosan segítette a Habsburgok Erdély beolvasztását célzó politikáját.

A kolozsmonostori jezsuiták 1580 tavaszán végleg megkapták a Farkas utcai volt apácakolostort és hozzákezdték iskolájuk építéséhez. A telek átadásával kapcsolatban BÁTORY Kristóf ismét megerősítette Kolozsvár kiváltságait, vallás-szabadságát és biztosította a város vezetőit, hogy a jezsuiták jelenléte nem változtatja meg a fennálló viszonyokat, oktatáson kívül nem foglalkoznak térítéssel.²⁴ A biztosítékok ellenére a város vezetősége és lakossága továbbra is akadályozta az építkezést, így csak 1581 tavaszán költözhetek be végleg a városba.

Ezzel esett egybe az 1581 májusában tartott kolozsvári országgyűlés is, amikor ismét szóba került a jezsuiták ügye.²⁵ A protestánsok ellenkezését szította, hogy a Báthoryak újabb két faluval (Tiborc és Bogártelek) gyarapították a jezsuiták birtokait, jelentős összegekkel járultak hozzá építkezéseikhez, miközben a kolozsvári unitárius iskola támogatását elutasították. A jezsuiták működését az országgyűlés Kolozsvárra, Gyulafehérvárra és Kolozsmonostorra szorította vissza, megtiltotta nekik máshol való letelepedésüket. Ezt BÁTORY Kristóf is elfogadta, bár az országgyűlés bezárása után nem sokkal meghalt, jelentős változás nem történt a jezsuitákkal kapcsolatban.

A kolozsvári iskola belső élete

A kolozsvári iskolaépület megnyitásának alkalmából a jezsuita tanárok ki-nyomtatták *tanrendjüket*, ebből azonban nem maradt példány az utókorra.²⁶ SZÁNTÓ és WUJEK levelezéséből lehet ennek tartalmára következtetni, amely hasonló lehetett a többi jezsuita iskolai szabályzathoz. Ebből a szempontból figyelemre méltók WUJEK rektor nevelési tézisei, amelyet Mercurian EBERHARD rendi főnöknek küldött Rómába.²⁷ A tételesen felsorolt nevelési program első fejezete vallási kérdésekkel foglalkozik, majd részletesen kifejti a filozófia, a logika és a retorika tananyagát. A nevelési tézisek utolsó része az iskolai rendszabályokkal foglalkozik, amely a feltétlen engedelmességet, a rend megtartását, a latin beszédet és az előljárók tiszteletét emeli ki mint legfontosabb szempontot.

Az iskolai élet leírásának fontos dokumentuma az *az 1583-ban kelt rendi vízi-táció jegyzőkönyve*,²⁸ ami részben SZÁNTÓ kérésére, részben pedig az előkészületben levő rendi oktatási szabályzat érdekében készült el. A jegyzőkönyvben

²³ Veress: Fontes, I. 59, 68. sz.

²⁴ Veress: Fontes, I. 36, 49, 40. sz.

²⁵ Szilágyi: Erdélyország, 429.; Veress: Fontes, I. 58.

²⁶ Veress: A kolozsvári Báthory-egyetem, 9–10.

²⁷ Veress: Fontes, I. 58. sz.

²⁸ Veress: Fontes, I. 72, 73, 74. sz.

pontos leírást találunk az erdélyi jezsuiták életéről, birtokaik helyzetéről, az iskola épületéről, tantermeiről, felszerelésükről és az ott folyó tanításról. A vizitáció általában elfogadhatónak tartja az iskola épületét, világos tantermeket sorol fel, kiválónak mondja a tanulók számára szervezett könyvtárat, rendben találta a betegszobát, bár megjegyzi, hogy az építkezések még nem fejeződtek be, így több tanteremben nincs padló. Az oktatás még nem terjedt ki mindazokra, amelyeket BÁTHORY István 1583-ban kiadott alapító oklevele előírt, csupán az alsó osztályok működtek. Az iskola élén WUJEK rektor áll, tanulmányi ügyekben ODESCHALCHI járt el (praefectus inferiorum), de betegsége alatt SZÁNTÓ helyettesítette. A működő öt osztályban WUJEK, ODESCHALCHI, SZÁNTÓ, SCHRECK és THOMÁNYI Mátyás (Mathias Ungarus) tanított, segítségükre több szerzetest osztottak be. A tanárok munkájával kapcsolatban megjegyzzük, hogy többen nem tudtak magyarul és talán a vizitáció hatására került még ebben az évben Kolozsvárra Johannes PUSCH és GYŐRI Miklós (Nicolaus Jauriensis), ez utóbbi már több jezsuita iskolában tanított grammatikát. Minden osztály külön helyiségben kapott elhelyezést, pontosan megtartották a reggeli és a délutáni foglalkozásokat, vasárnap és ünnepnapokon nem volt tanítás, kiadták az előírt szüneteket és minden évben megrendezték a nyilvános vizsgákat. A tanulókra vonatkozó adatok megerősítik, hogy többségük a városból és a környékből járt be az iskolába, létszámuk 1583-ban háromszáz volt. Közöttük sok a protestáns (162) és ez megerősíti annak tényét, hogy az erdélyi másvallásúak is szívesen látogatták BÁTHORY iskoláját. A vizitáció Gyulafehérvárral foglalkozó fejezetében említi, hogy ott LELESZI János udvari tevékenysége mellett foglalkozott tanítással is, feltehetően elemi ismereteket tanított. Ezzel kapcsolatos az a terv, hogy BÁTHORY István Gyulafehérváron is jezsuita kollegiumot szándékozott alapítani.

A kolozsvári kollégium fejlődésének újabb szakasza 1583-ban következett be, amikor BÁTHORY István szemináriummal egészítette ki.²⁹ Ez valójában a felsőbb osztályokban tanuló ifjak bentlakásos otthonát jelentette és fenntartásának költségét az erdélyi szász papok dézsmájából biztosította.

Ugyanekkor a jezsuitáknak adományozta a város melletti ún. Barátok-tavát, sőt Kolozsvár polgáraival malmot is építtetett hozzá. BÁTHORY István ez újabb intézkedése ismét kiváltotta a város ellenállását, így a lengyel király a szeminárium megszervezésével és a birtokok átvételének ügyével Antonio POSSEVINO-t bízta meg.³⁰ Kolozsvár magisztratusa az országgyűlés határozatának megszegését látta a szeminárium felállításában, főleg a birtokok növelésében és a városatyák nem akartak újabb telket biztosítani a jezsuitáknak a város területén. Végül POSSEVINO azzal fenyegette meg a város vezetőit, ha nem adják át a kiszemelt három Farkas utcai épületet a jezsuitáknak, akkor bezáratja az unitáriusok iskoláját, elveteti annak épületét. A megegyezés szerint a város saját költségén átalakítja az igényelt három épületet, de ígéretre kötelezte a jezsuitákat, hogy több épületre nem tartanak igényt.³¹

²⁹ Veress: Fontes, I. 85, 89. sz.

³⁰ Antonio POSSEVINO (1533–1611) olasz jezsuita, korábban Avignonban, majd Lyonban volt rektor, később tíz esztendő telt a pápai diplomácia szolgálatában. Pápai követként jelen volt Báthory oroszországi hadjáratában és a béketárgyalásokon. 1584-ben megírta Erdély történetét, de több más művében is fontos adatokat közölt Erdéllyel kapcsolatban. Újabb összefoglalás életéről: Slownik biograficzny historii powszechniej do XVII. stulecia. Varsó, 1968. Egyik nevelési vonatkozású jelentését közli Ravasz János (Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100–1849. Bp. 1966. 56–57.)

³¹ Veress: A kolozsvári Báthory-egyetem, 16.

POSSEVINO távozásának napján — 1583. március 18-án — átadta WUJEK rektornak a szeminárium szabályzatát. A POSSEVINO által fogalmazott és írt szabályzat szerint a szemináriumba való felvétel alsó határa 15 év, a nemesek és gazdag polgárok gyermekei tandíjat fizetnek, míg az igazoltan szegények és a papnövendékek ellátásáról a rend gondoskodik.³² A szabályzat érdekessége, hogy a felvétel feltételei között nem említi a vallási hovatartozást. Szigorú ellenőrzést írt elő a fegyelem megtartására, a befizetett tandíjak felhasználására és elszámolására. Ez a szabályzat különben a Jezsuita Rend első ilyen jellegű dokumentuma, mivel a Ratio Studiorum kiadásáig egyik jezsuita iskola sem rendelkezett saját szabállyal.

A megnövekedett feladatok miatt növelték az erdélyi jezsuiták létszámát is: 1583 őszén CAMPANI lengyel tartományi főnök vezetésével újabb tizennégy szerzetes érkezett Kolozsvárra és ezek többsége a negyven főre tervezett szemináriumban teljesítettek nevelői szolgálatot. Ekkor váltották le WUJEK rektort, tisztségét Ferdinandus CAPICIO olasz jezsuitára bízta.

A jezsuiták létszámának növelése heves vitát váltott ki a város és a rend között: a tavasszal kötött egyezség megszegését látták benne a városatyák és semmi körülmények között nem akarták teljesíteni a jezsuiták újabb öt épületre benyújtott igényét. CAMPANI ekkor az unitáriusok kiüldözését, a javaik elkobzását helyezte kilátásba. A megegyezés szerint a magisztrátus engedélyezte, hogy a jezsuiták eddigi épületeik mellett fekvő öt házat megvásárolják, de nem tudták megakadályozni NEORYTUS Péter unitárius tanár elűldözését. A kolozsvári események miatt az erdélyi rendek az országgyűlés elé kívánták vinni a jezsuiták újabb terjeszkedésének ügyét, de erre BÁTORY életében már nem került sor.³³

A szemináriummal is kibővített jezsuita kollegium életére vonatkozóan a következő években csak rendeleteket és számadatokat találunk 1585-ben BÁTORY István elrendelte, hogy a szemináriumban kezdjék el a bölcsészet és a teológia tanítását, hiszen a tanulók tudása és tanulmányaikban való előrehaladása ezt szükségessé teszi.³⁴ A feljegyzések szerint a szeminárium létszáma ebben az évben meghaladta a nyolcvanot, míg az összes tanuló száma 450 volt. A tervezett létszám felett mozgott a tanulók száma, így rendszeresen küldtek át Lengyelországba is ifjakat, de CAMPANI is nyolc erdélyi diákot vitt magával a krakkói egyetemre és a vilnai főiskolára.³⁵

A következő év tragikus eseményekkel kezdődött: a pestis a jezsuita iskolában is kitört, ezért majdnem félévre kénytelenek voltak szüneteltetni a tanítást. A Kolozsváron élő harminckét szerzetes közül tíz a járvány áldozata lett, közöttük CAPICIO rektor, FANFONIO prefectus és ARDOLFO bölcséleti tanár is.

A legnagyobb csapást mégis BÁTORY István váratlan halála jelentette, hiszen személye védelmet biztosított számukra az erdélyi rendekkel és Kolozsvárral szemben. Halála után lényeges változás következett be az erdélyi jezsuiták politikájában: sorra váltották fel a lengyel szerzeteseket az ausztriai tartományhoz tartozó olasz és német jezsuitákkal, mindjobban figyelmen kívül hagyták a kolozsvári országgyűlés határozatait, egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a gyulafehérvári udvarra, befolyásuk alatt tartották BÁTORY Zsigmondot és nyíltan a bécsi udvar Erdélylyel kapcsolatos tervei mellett agítottak. E törekvés

³² Uo. 17—18., Veress: Fontes, I. 89.

³³ Veress: Báthory ... levelezése, 561.

³⁴ Veress: Fontes, I. 100. sz.

³⁵ Szilágyi: Erdélyország, 523.

két kiemelkedő alakja SZÁNTÓ és LELESZI volt és az erdélyi protestáns rendek elsősorban az ő eltávolításukat követelték az udvarból.

A jezsuiták kiutasítása Erdélyből

Az egyre nyitabb Habsburg-barát politikát folytató jezsuiták kiűzésére a legjobb alkalomnak BÁTHORY Zsigmond nagykorúsítása adott lehetőséget. A megyeyesi országgyűlésen (1588) az erdélyi rendek azzal a feltétellel adták át neki a teljes fejedelmi hatalmat, ha kiűzi Erdélyből a jezsuitákat. Ennek végleges törvényre emelkedése előtt a jezsuiták bezárták kolozsvári iskolájukat és elhagyták Erdélyt, bár a törvény értelmében kolozsmonostori birtokaikat megtartották és ennek irányítására egy szerzetes maradhatott.

A megyeyesi országgyűlésig jelentősen csökkent a kolozsvári jezsuita akadémia színvonala. Megszűnt a BÁTHORY István életében tapasztalható vallási türelmesség, sorra eltávolították a protestánsokat és a nyílt vallási izgatás központja lett a kolozsvári akadémia.³⁶ A jezsuiták távozása után a város az iskola épületét, minden felszerelésével együtt az unitáriusoknak adta át, akik azonnal megkezdték működésüket részben az addig is ott tanuló ifjakkal együtt.³⁷

A jezsuiták közül SZÁNTÓ és THOMÁNYI Nagyváradra (az utóbbi néhány hét múlva járványban meghalt), LELESZI és több társa Bécsbe, a lengyelek hazájukba és öt magyar jezsuita Moldvába távozott. BÁTHORY Zsigmond környezetében viszont CARRILLO jezsuita szerzetes maradt, akinek prágai kapcsolatait nem ok nélkül figyelte éberén az Erdély függetlenségét képviselő ún. török-párt. Valóban, az ő személyén keresztül tartotta életben Rudolf prágai udvara a Habsburgokkal való szövetség lehetőségét, amire BÁTHORY Zsigmond szeszélyes politikája minden esélyt megadott. A Habsburgokkal megkötött szövetségben (1594) jelentős szerepet játszottak a jezsuiták és Erdély ezután következett tragikus tíz esztendejének bevezetőjét jelentette a jezsuiták kiűzését kimondó megyeyesi törvény megváltoztatása.

A Gyulafehérváron megszületett döntés után hamarosan ismét megjelentek Erdélyben a jezsuiták, visszavették minden birtokukat, megnyitották kolozsvári iskolájuk kapuit. Az iskola élére ismét WUJEK rektort küldték be Kolozsvárra és az erdélyi jezsuiták már az ausztriai provinciához tartoztak. Lényeges változások közé tartozik, hogy az 1595-től ismét működő iskola már nem kapta vissza a pápai támogatást (1000 arany), a tanárok között nem szerepelt magyar, csak 1597-ben érkezett Kolozsvárra VÁSÁRHELYI Gergely neves jezsuita teológus. 1596-ban három grammatikai és egy humanista osztály működött alig 200 tanulóval. Népszerűségük ezután sem növekedett, soha többé nem tudták elérni a Báthory István életében volt létszámukat.

A rendi jelentésekből ismerjük, hogy 1597-ben végleg visszatért hazájába WUJEK rektor, helyét MAIOR Péter német jezsuita vette át, aki hamarosan az erdélyi alprovincia vezetője lett. 1597-ben megnyitották a retorikai osztályt, 1598-ban ismét működött a filozófiai és bölcsészeti kar. Az újjászervezés után ekkor érte el a legmagasabb létszámot az akadémia, összesen 250 tanulótló számláltak. Ezek között azonban már egyetlen protestáns sínes, sőt 1595-től más-vallásút nem is vettek fel. Az iskola működését erősen befolyásolta a háború okozta nehéz helyzet; a szász papok dézsmáját akadozva biztosították, birtokaik-

³⁶ Uo. 522.

³⁷ Aranyosrákosi Székely Sándor: Unitaria vallás története Erdélyben. Kolozsvár, 1839.; Jakab Elek: Kolozsvár története. Kolozsvár, 1888.

ról kevés volt a jövedelem, bár BATHORY Zsigmond ezer arannyal, SÜLYOK Ferenc magyar jezsuita családi birtokainak átadásával növelte az akadémia vagyonát.³⁸

A sűrűn változó erdélyi fejedelmek a fegyverek zajában egyre kevesebbet törődtek a kolozsvári főiskolával, amely egyre néptelenebb lett. A századforduló évében az összes alsó és felső osztályokban összesen százan tanultak, már Erdély függetlenségéhez hű katolikusok is távortartották magukat a jezsuitáktól. Ők viszont nyíltan BASTA és a Habsburgok politikájához kötődtek, kiváltva Erdély és főleg Kolozsvár ellenszenvét. Talán ezekben az években tartózkodott Kolozsváron a legkiválóbb jezsuita tanári kar, melynek tagjaiból tíz az alsó, nyolc a felső osztályokban tanított. A városi polgárok haragját fokozta, hogy az inséges években is kötelezte a törvény Kolozsvárt az összes kedvezmény megadására, biztosítani kellett a jezsuitáknak a város területére való szabad élelmiszer-szállítást, miközben a lakosság éhezett. BATHORY Zsigmond távozása (1602) után SOMBORI László kincstartó végleg megtagadta a jezsuitáktól a száz papok dézsmáját, birtokaikat SZÉKELY Mózes erdélyi és török—tatár csapatai dúlták fel. Kolozsvár körbezárása (1603. május—június), majd a város feladása (1603. június 9.) SZÉKELY Mózes fejedelemnek a jezsuita iskola utolsó napjait jelentette. Ekkor már alig folyt tanítás az iskolában, a tanulók létszáma negyvenre apadt.³⁹

Az utolsó német egység távozása után TOROCZKAI Máté unitárius püspök és NYIRÓ Pál prédikátor a jezsuita épületek körül összegyűlt tömeget a rendház és az iskola feldúlására tüzelte. A városban tartózkodó környező lakosság elsősorban a rendházban felhalmozott élelmiszert akarta megszerezni és a feltűzött nép valósággal a földdel tette egyenlővé az épületet. A rombolás következtében teljesen elpusztult az iskola, az értékes könyvtár, benne Mátyás korvináinak néhány darabja is.

A fogságba vetett jezsuitákat azután SZÉKELY Mózes katonái kísérték Erdély határáig.

A kolozsvári jezsuita iskola felperzselése Erdély és a magyar művelődéstörténet egyik, kezdetben nagy ígéreteket rejtő, fontos fejezetét zárta le. Az utókor sohasem kételkedett BATHORY István művelődést és iskolaügyet fejlesztő szándékában, s abban sem, hogy az erdélyi függetlenségi politikában komoly szerepet szánt kolozsvári iskolájának, amely rövid időn belül az egyetem feladatát is betölthette volna. Sok oka volt annak, hogy a jezsuiták nem tudták megvalósítani azokat a feladatokat, amelyeket a király az alapító oklevélben körvonalazott, a magyar művelődés fellendítésének vágyától vezérelve. Az önálló erdélyi magyar főiskola megteremtésének gondolata azonban tovább élt a fejedelemségben.

³⁸ Veress: A kolozsvári Báthory-egyetem, 26—28.; Jakab i. m. II. 243—246.

³⁹ Uo.